

واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح

با تأکید بر اندیشه‌ی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

عبدالله عراقی، محمد بیدگلی، اصغر رجبی ده برزویی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۲

چکیده:

نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران امروز در نگاه مردم یک نیروی مسلح توانمند، ولایی و مردمی است. روحانیون به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین تکالیف خود در تقویت از انقلاب و نظام اسلامی نقش محوری داشته‌اند. صرف داشتن قدرت نظامی نیروهای مسلح نمی‌تواند سبب موفقیت و پیروزی باشد، اقتدار و موفقیت در کنار تجهیزات و نیروهای نظامی با سلاح ایمان و از خودگذشتگی که توسط روحانیون ایجاد شد باعث تقویت ساختار نیروهای مسلح شد. پرسش این است که نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای چیست؟ پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل مضمون، با نرم‌افزار MAXQDA داده‌های حاصل از سخنان امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) را مفهوم‌سازی کرده و بر اساس این مفاهیم، مضامین اولیه شامل راه درست را شناختن، تیزبین بودن، تعالی فرهنگ، شناخت واقعی، عدم بی‌انضباطی، پرکاری، پیگیری، همت جهادی، حرکت رو به جلو، درایت و قضاوت سیاسی احصاء گردید. سپس مضامین سازمان‌دهنده شامل آگاهی، زیرکی، معرفت، بینش، خستگی‌ناپذیری، علوهمت، روحیه امید، عزم، اراده، فراست و تدبیر به‌دست آمد. درنهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم پنج عامل روحیه بصیرت، ترویج ارزش‌های اخلاقی، حفظ روحیه جهادی، حضور در صحنه و شناسایی خطوط فتنه و توطئه استخراج شد.

واژگان اصلی: امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ترویج ارزش‌های اخلاقی، روحانیون، نیروهای مسلح.

۱. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

۲. استادیار گروه حقوق، واحد ورامین - پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران (نویسنده مسئول)

mohammad.bidgoli@yahoo.com

۳. استادیار گروه معارف، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

در نظام مقدّس جمهوری اسلامی ایران، موضوع نیروهای مسلح از نظر اعتقادی نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا مبنای حکومت ایران، اعتقادات اسلامی است و یکی از تفاوت‌های اساسی حکومت اسلامی با سایر نظام‌های سیاسی، امور نظامی آن است. دیدگاه اسلام نسبت به دفاع و جهاد، زیربنای ساختار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است. بر اساس عقاید اسلام، امور نظامی منحصر به ارگان و یا افراد خاصی نیست، بلکه عموم مردم وظیفه دارند برای حفظ و حراست از اسلام و مرزهای حکومت اسلامی بکوشند. بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، بنیان‌گذار نظام مقدّس جمهوری اسلامی ایران یکی از آرمان‌هایشان ایجاد نیروی مسلح مکتبی و مقتدری بود که بتواند از کیان و ارزش‌های دینی و اسلامی و کشور دفاع کند. توجه به نیروهای مسلح در طی دورانی که حضرت امام خمینی (ره) به حکومت اسلامی می‌اندیشیدند، در ذهن و اندیشه ایشان جایگاهی داشت و یکی از نگرانی‌های ایشان این بود که چرا چنین تشکیلاتی در برخی کشورهای اسلامی از جمله ایران، در اختیار بیگانگان قرار گرفته است. برای این منظور امام (ره) تدبیر فرمودند ستاد عقیدتی سیاسی در نیروهای مسلح تشکیل شود تا روحانیون با حضور خود بتوانند این نقش حساس و بی‌بدیل را ایفا کنند و بر همین اساس امروز می‌توانیم بگوییم که نیروهای مسلح ما در تمام دنیا بی‌نظیر است و نمونه‌ای مانند آن وجود ندارد. امروز نیروهای مسلح جمهوری اسلامی صرفاً نیروهای آماده دفاع و جنگ در عرصه نظامی نیستند، بلکه انسان‌هایی وارسته، شجاع، با بصیرت و ولایت‌مداری هستند که با درک صحیح از شرایط سیاسی ایران و جهان، تحت رهبری حکیمانۀ فرمانده معظم کلّ قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) جانانه از اسلام، مکتب و آرمان‌های نظام اسلامی دفاع می‌کنند. با توجه به شرایط متحول محیط نزدیک و دور جمهوری اسلامی ایران و تهدیدهای متنوعی که استقلال و حاکمیت ایران را تهدید می‌کند، لازم است که نیروهای مسلح متناسب با تحولات محیطی و نیازمندی‌های درونی، همواره آمادگی رزمی خود را حفظ کنند (اسکندری و سلیمانی، ۱۳۹۴: ۳).

بیان مسئله و ضرورت پژوهش

امروز نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با بصیرت دینی و ژرف‌اندیشی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی نه تنها از کیان جمهوری اسلامی ایران شجاعانه دفاع کرده‌اند. بعد از گذشت

بیش از چهار دهه از پیروزی انقلاب و حضور روحانیون در نیروهای مسلح نیازمند تشریح علت حضور روحانیون در نیروهای مسلح هستیم. امروزه نقش روحانیون در پیشبرد اهداف عالی انقلاب چنان اهمیت یافته است که بدون توجه بدان‌ها این روند به مقصود نخواهد رسید؛ لذا ضرورت نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مورد توجه پژوهشگران قرار گرفت.

پیشینه پژوهش

در باب واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح از جهت نظری و تحقیقاتی، پیشینه مرتبگی با ساختار نیروهای مسلح مشاهده نشد، علی‌رغم آن پژوهش‌هایی به شرح زیر برخی از متغیرهای پژوهش را به صورت مجزا مورد واکاوی قرار داده‌اند:

- آقایی فیروزآبادی و دهقان ده جمالی (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «نقش مراجع عظام و حوزه‌های علمیه در دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن در جنگ احتمالی آینده» با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به بررسی این موضوع پرداختند که یکی از چالش‌های اساسی، پیچیدگی جنگ‌های آینده و لزوم بررسی نقش روحانیت در جنگ‌های آینده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که نقش مراجع و روحانیون در دفاع مقدس عبارت‌اند از: ۱- نقش فرماندهی در سطوح مختلف، خطرپذیری با ایثار و از خودگذشتگی؛ ۲- نقش رزمندگی با اخلاص و گمنامی (پذیرفتن مسئولیت و فعالیت رزمی در عملیات خاکی، آبی و هوایی)؛ ۳- نقش الگویی، فرهنگی، تبلیغی و آموزشی. از نظر نویسندگان، مراجع عظام و روحانیون توانمندی زیاد در ایفای نقش در جنگ‌های احتمالی آینده با بهره‌گیری از تجربیات دفاع مقدس در زمینه‌های زیر خواهند داشت: ۱- روحیه-بخشی به رزمندگان؛ ۲- حضور فعال در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی؛ ۳- ایفای نقش فرمانده و افسر جنگ نرم؛ ۴- مقبولیت مردمی و نفوذ دل‌ها؛ ۵- بصیرت بخشی با تعالیم متناسب و جذاب؛ ۶- به‌روز بودن و آگاهی همه‌جانبه از نقشه‌های دشمن؛ ۷- بهره‌گیری از ظرفیت‌های فرهنگی، هنری و آموزشی؛ ۸- باور و یقین امت به ناجی بودن مراجع، روحانیت و حوزه‌های علمیه؛ و ۸- تبدیل تهدیدات دشمن به فرصت‌های مطلوب.

- مظفری (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «فرایندهای مکتبی سازمان عقیدتی سیاسی ناجا در چارچوب دولت‌سازی اسلامی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)» با استفاده از روش

توصیفی تحلیلی به بررسی این موضوع پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در مرحله دولت‌سازی اسلامی هستیم و تمام نهادهای دولتی بایستی اقداماتی همگرا در این جهت معمول دارند. سازمان عقیدتی سیاسی ناجا نیز می‌تواند و ضرورت دارد که با ملاحظاتی مدیریتی، علمی و اخلاقی این وظیفه و مأموریت خطیر را به انجام برساند.

- وحیدی‌نژاد (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «نقش روحانیون و مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی» با استفاده از روش توصیفی تبیینی به بررسی این موضوع پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که روحانیت مبارز شیعه به رهبری امام خمینی (ره) با توصیف و تبیین شرایط عینی نابسامان و نامطلوب حاکم بر دولت و جامعه در زمان رژیم پهلوی و با طرح و ترویج مکتب جایگزین برای ایدئولوژی کهنه شاهنشاهی، یعنی اسلام ولایی، پذیرش رهبری انقلاب، کادرسازی، تربیت نیروهای انقلابی و مانند آنها، اساسی‌ترین تشکیلاتی بوده است که توان به جنبش درآوردن قشرها و توده‌های مردم برای سرنگونی نظام شاهنشاهی پهلوی را داشته است.

- امیری، نجفی سلامت و نظری داراب خانی (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «نقش روحانیت در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی انقلاب اسلامی» با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به بررسی این موضوع پرداختند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که روحانیت در تاریخ کشورمان، همواره به‌عنوان متولی اصلی هدایت دینی در جامعه به حساب می‌آید؛ مرجع رسمی تبیین ارزش‌ها و تثبیت باورهای دینی و استنباط و افتای احکام عملی روحانیت بوده‌اند. روحانیان مبارز شیعه به‌دلیل توانایی در استفاده از عوامل انسانی و عوامل الهی برای ایجاد تحول در ایران زمان پهلوی، بالاترین نقش را در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشته‌اند.

- عباسی (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان «روحانیت شیعه و کارکردهای آن در اندیشه امام خمینی (ره)» با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به بررسی این موضوع پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که اصلی‌ترین مانع بر سر منافع استعمارگران در جوامع اسلامی، اسلام و باورهای دینی مردم و روحانیت اصیل است؛ از این رو، آنان حمله به اسلام و روحانیت را با دو هدف تعقیب کردند: اول تخفیف، استهزا، کاهش شأن و منزلت روحانیت نزد مردم؛ و دوم آن‌که به خود روحانیان بباوراند که دین، از سیاست و امور اجتماعی جداست و بدین‌سان انگیزه آنان را برای حرکت و اصلاح امور اجتماعی سلب کنند.

همان‌طور که در پیشینه پژوهش دیده می‌شود پژوهش‌هایی در خصوص نقش روحانیون در تاریخ

معاصر ایران توسط پژوهشگران مختلف صورت گرفته است، اما پژوهش پیش‌رو به واکاوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌پردازد.

نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

هر حکومت و دولتی برای تأمین امنیت، حفظ استقلال و تمامیت ارضی و تأمین اهداف و آرمان‌های خود نیاز به نیروهای مسلح قوی، مقتدر و سازمان‌یافته دارد. جمهوری اسلامی ایران نیز پس از استقرار، برای برقراری نظم، حفظ امنیت و دفع تهدیدات داخلی و خارجی و دستیابی به اهداف خود نیروهای مسلحی را فراهم نموده است که از جمله آنها می‌توان به ارتش، سپاه، بسیج و نیروی انتظامی اشاره کرد که هر یک وظایف و مأموریت‌های مشخصی را در نظام اسلامی به عهده دارند. نیروهای مسلح کشور که متولی حوزه نظامی، دفاعی و امنیتی کشور می‌باشند، به دلیل جایگاه والا و فوق‌العاده حساس خود باید در مقابل دشمنان و مسائل نوظهور غافلگیر نشوند و بتوانند مأموریت خطیر خود را به‌گونه‌ای مطلوب انجام دهند (قاضی‌زاده فرد و علی‌دادی، ۱۳۹۹: ۴۲).

حفظ استقلال، تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی، دفع هرگونه تجاوز و شرارت از کشور، پیشرفت و تعالی در پرورش و تربیت نیروی انسانی در تراز نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و همچنین پیشرفت علمی و به‌روز رساندن تجهیزات و آموزش‌ها در حد عالی، از جمله وظایف نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در انجام وظایف خود طی بیش از چهار دهه گذشته از همه نهادها موفق‌تر عمل کرده است. جوامع انسانی برای حفظ حکومت، استقلال و تمامیت ارضی و تأمین امنیت خود ناگزیر از فراهم نمودن نیروی نظامی هستند. استقلال و امنیت هر کشور و دولت اعم از داخلی و خارجی نیز در پرتو قدرت و توان نظامی تأمین می‌گردد. مقابله با مهاجمان خارجی یا کسانی که در داخل کشور با نقض قوانین، امنیت اجتماعی را مختل می‌کنند، جز با توان نظامی حل نمی‌شود؛ از این‌رو کشورهای مختلف بدین منظور تشکیل و سازمان‌دهی نیروهای مسلح خود را در راستای دفع خطرهای خارجی و داخلی طراحی می‌کنند و با تشکیل سازمان‌ها و نهادهای نظامی خاص، افراد کارآمد و توانا را به استخدام درمی‌آورند.

روحانیون، عامل مؤثر ساخت قدرت سیاسی و معنوی در ایران

از جمله پیامدهای غیبت امام دوازدهم برای مذهب شیعه پیدایش فقهای بود که پاسداری و تفسیر دینی مذهب تشیع را بر عهده داشتند (حائری، ۱۳۶۰: ۷۸). روحانیت تشیع، امر حکومت و

دخالت در سیاست را امری دور از صلاحیت ذاتی خود نمی‌داند، بلکه به‌صراحت مدعی و رقیب هر حکومتی است (آل احمد، ۱۳۵۸: ۳۳). فلسفه حقوقی جمهوری اسلامی ایران و نظریه‌های سیاسی علمای شیعه را می‌توان به‌طور سنتی در اندیشه علمای بزرگ شیعه در ادوار گوناگون تاریخی یافت که بارزترین آنها اندیشه «ولایت فقیه» امام خمینی (ره) است (مونتقی، ۱۳۸۷: ۱۹۷). امام خمینی (ره) برخلاف روحانیت عصر مشروطه، از همان ابتدا، نظام جمهوری اسلامی را به‌عنوان یک جامعه آرمانی و الگوی جایگزین معرفی کرد (حسینی‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۶۰). در تاریخ سیاسی و مذهبی ایران روحانیون با برخورداری از چند ویژگی توانستند در حرکت‌های ضد حکومتی و ضد خارجی نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشند که عبارت‌اند از: روحانیون در مقایسه با سایر اقشار و نیروهای اجتماعی و تشکل‌های سیاسی، سازمان‌یافته‌ترین و منجسم‌ترین نیروهای اجتماعی جامعه ایران را تشکیل می‌دهند. دومین منبع اصلی قدرت روحانیون، مالکیت است. استقلال مالی روحانیون از دولت موجب شده بود که آنان به‌عنوان نهادی در مقابل دولت قرار گیرند. سومین منبع، قدرت داشتن شخصیت روحانی است که به پشتگرمی تعهد، سازمان و مالکیت قوت می‌گیرد (بیدگلی و زیباکلام، ۱۳۹۸: ۴).

نقش روحانیون در انقلاب اسلامی ایران

با ورود انقلاب اسلامی به دهه چهارم، به نظر می‌رسد چالش‌هایی اساسی فراروی انقلاب از منظر داخلی و خارجی وجود دارد که وظیفه سنگینی بر عهده روحانیان می‌گذارد. از منظر خارجی، پس از بیش از چهار دهه تلاش ناکام دشمنان انقلاب برای براندازی نظام از طریق تحریم‌ها و هشت سال جنگ تحمیلی، اکنون دشمنان ایران شیوه مقابله با انقلاب را تغییر داده و از طریق جنگ نرم، درصدد مقابله با انقلاب برآمده‌اند (امام‌جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۸۴) لذا می‌توان نقش روحانیون در انقلاب اسلامی ایران را در چند عامل از جمله هدایت معنوی و رهبری انقلاب، تبیین و ترویج ایدئولوژی اسلام و انقلاب و بسیج عمومی مردم برشمرد که تبیین هر یک می‌پردازیم:

هدایت معنوی و رهبری انقلاب

در خصوص هدایت معنوی و رهبری انقلاب اسلامی ایران توسط امام خمینی (ره) اندیشمند معاصر، حامد الگار اعتقاد دارد که گرچه گاهی اوقات توصیه‌های اشخاص داخل ایران را در زمینه جزئیات استراتژی می‌پذیرفت؛ اما کلیه تصمیمات اساسی را خودش می‌گرفت. با اصرار آمرانه بر

انحلال رژیم سلطنتی و بنیان‌گذاری یک حکومت اسلامی، کلیه مدافعان و طرفداران سازش با شاه را ساکت کرد. بدون پافشاری امام و بدون قابلیت او در حفظ وفاداری و اطاعت توده‌های مردم ایران، آنچه به یک انقلاب پیروزمند ختم شده می‌توانست به‌عنوان مورد دیگری از تقابل میان نیروهای مخالف دولت، بدون اخذ نتیجه‌ای قطعی به بایگانی تاریخ ایران سپرده شود (الگار، ۱۳۷۲: ۳۲۳). و اگر این رهبری و پیروی مردم از علمای دین نبود قطعاً انقلاب پیروز نمی‌شد و هنوز حکومت طاغوت ادامه داشت (عالمیان، ۱۳۹۴: ۲).

تبیین و ترویج ایدئولوژی اسلام و انقلاب

پس از انقلاب اسلامی، با وجود افکار و خط‌مشی گروه‌های روشن‌فکری، همچون ملی‌گراها و لیبرال‌ها، چپ مارکسیستی و سایر گروه‌ها، که هر یک دارای سابقه مبارزاتی طولانی بودند، درنهایت، گفتمان «اسلام سیاسی فقاهتی» الگوی مطلوب انقلاب قرار گرفت (امام‌جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷۹). به‌رحال، ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران از یک‌سو، در بردارنده طرد و نفی ارزش‌های حاکم بر جامعه گذشته ایران، به‌ویژه از نظر فرهنگی و اخلاقی بود و از سوی دیگر، دربردارنده ایده و آرمان تأسیس سامان سیاسی جدید مبتنی بر ارزش‌ها و اصول اسلامی بود (احمدوند، ۱۳۷۴: ۶۹)، که توسط رهبران و ایدئولوگ‌های انقلاب اسلامی تدوین شد. حمید عنایت درباره امکان بالقوه تشیع برای عرضه ایدئولوژی مبارزه، بر طبق نیازهای جامعه امروز و سرزندگی و تحرک شیعه در سال‌های اخیر معتقد است که این موضوع در درجه اول با توجه به بعضی امکانات که برای انطباق با تحولات اجتماعی و سیاسی دارد تبیین می‌گردد؛ اساسی‌ترین این امکانات، اصل اجتهاد است (عنایت، ۱۳۶۲: ۳۷۵).

آن بخش از علما و روحانیون که از توانایی و سطح علمی و فقهی بالاتری برخوردار بودند، همراه امام، ایدئولوگ‌های اصلی انقلاب بودند. حضرت امام (ره) با تدریس و تألیف کتاب «ولایت فقیه» در بهمن ۱۳۴۸ اندیشه حکومت اسلامی بر پایه ولایت فقیه را تبیین کردند. غیر از ایشان، می‌توان به سه روحانی برجسته یعنی شهید مطهری، شهید بهشتی و شهید مفتاح اشاره کرد که درواقع تئوریسین و ایدئولوگ انقلاب - بعد از امام - محسوب می‌شدند. استاد مطهری از ایدئولوژی اصیل اسلامی در انقلاب دفاع می‌کرد و از منتقدین اصلی سایر ایدئولوژی‌ها نیز به‌شمار می‌آمد. شهید بهشتی نیز به‌عنوان متفکر و سازمان‌دهنده انقلاب محسوب می‌شد. او نقش مهمی در

شکل‌دهی فکری و عملی دانشجویان و طلبه‌های جوان در انقلاب اسلامی داشت. آیت‌الله خامنه‌ای دربارهٔ شخصیت اجتماعی، سیاسی آن شهید می‌فرماید: به نظر من مرحوم مطهری با دو ابزار می‌توانست تفاهم و نزدیکی بین دو قشر روحانیون و تحصیل‌کرده‌های جدید را به‌وجود بیاورد: یکی تلاش علمی و دیگری غنای شخصیت خود ایشان. از لحاظ تلاش علمی، ایشان در دانشگاه تدریس کردند و با دانشجویان انس پیدا کردند. در مجامع تحصیل‌کرده‌ها، مهندسين، پزشکان شرکت نمودند و یک قطب و ملجأ و پناهی برای تحصیل‌کرده‌های جدید شدند و ایشان موفق‌ترین چهره روحانی در میان محیط‌های فرهنگ جدید بودند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴: ۷۴).

بسیج عمومی مردم

در اغلب جنبش‌های توده‌ای ایران، علماء و روحانیون نقش کلیدی در برانگیختن توده‌های مسلمان داشته‌اند (نقیب‌زاده و امانی، ۱۳۸۲: ۱۲۸). در انقلاب شکوهمند اسلامی که در اواخر دهه پنجاه به وقوع پیوست، در حقیقت می‌توان گفت روحانیت از طریق مساجد و منابر و مراسم مذهبی بسیار تأثیرگذار بوده است: یعنی روحانیون در مکان‌های مذهبی و عبادی در حین بیان احکام و تکالیف، جلسات آگاهی‌بخشی را در خصوص اسلام‌ستیزی رژیم پهلوی و همچنین در جهت هدایت و بسیج مردم و به صحنه آوردن آنان علیه رژیم تشکیل داد، و به عبارتی می‌توان گفت طبقهٔ وسیعی از تحصیل‌کرده‌ها، دانشجویان، طبقهٔ سیاسی جدید و تهیدستان شهری تحت تأثیر و سازمان‌دهی مساجد ستون فقرات سیاست نوین مردمی را فراهم ساختند. مساجد همچنین عامل مهمی در تکثیر و ارسال پیام‌های رهبران انقلاب به پیروان در اقصی نقاط کشور بودند. از این گذشته، عمده‌ترین ابزار روحانیون برای رابطه با اقشار مختلف مردم مساجد و منابر بودند (عالمیان، ۱۳۹۴: ۳).

روش پژوهش

این پژوهش برحسب نوع داده‌های استفاده‌شده، کیفی و برحسب نتیجه، توسعه‌ای و برحسب هدف، پژوهشی اکتشافی است. این تحقیق از نوع تحقیقات نظری است که در آن محقق بدون داشتن یک هدف کاربردی خاص، صرفاً برای توسعهٔ دانش به مطالعه می‌پردازد. این تحقیق با توجه به ضرورت استنباط از مهم‌ترین منبع روایی در زمینهٔ نیروهای مسلح (سخنان و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ابتدا روش اسنادی و مطالعه نظری به‌کار گرفته شد. در ادامه از بین روش‌های متنوع پژوهش کیفی، از راهبرد تحلیل مضمون با سبک اترید-استرلینگ بهره برده شده است. برای

انجام نظام‌مند مراحل تحلیل مضمون از نرم‌افزار MAXQDA که یک نرم‌افزار تحلیل کیفی است، استفاده شد. واحد تحلیل در این پژوهش سخنان و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌باشد. تلاش شده است با رویکرد استقرایی داده‌های مرتبط استخراج شود و در قالب جدول ارائه گردد. سپس مفاهیم مرتبط توسط عبارتی کوتاه و توصیف‌کننده (کد) بیان شده است. جامعه آماری این پژوهش بیانات و سخنرانی‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، در مورد تقویت ساختار نیروهای مسلح از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۱ است. نمونه آماری سخنرانی‌های امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) که خطاب به نیروهای مسلح بوده مورد بررسی قرار گرفته و از سوی دیگر از جست‌وجوی واژه‌های کلیدی مبحث نقش روحانیون نیز استفاده شده است.

سخنان امام خامنه‌ای (متن/مضمون)	مضمون اولیه (اصلی)	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	کدها
دو خصوصیت در آحاد مردم لازم است: یکی عبارت است از بصیرت، و دومی عبارت است از صبر و استقامت، که اگر چنانچه این دو عنصر وجود داشت دشمن هیچ کاری نمی‌تواند بکند، بصیرت یعنی تیزبین بودن و راه درست را شناختن.	راه درست را شناختن	آگاهی	روحیه بصیرت	۱۴۰۱/۱۱/۲۶ - ۱۴۰۱/۱۰/۲۲ ۱۴۰۱/۲/۱۹ - ۱۴۰۱/۵/۵ ۱۳۹۶/۶/۴ - ۱۳۹۷/۳/۳۰ ۱۳۹۳/۰۱/۰۶ - ۱۳۹۹/۱۲/۲۱ ۱۳۹۲/۰۴/۰۵ - ۱۳۹۱/۱۰/۱۹
[شما روحانیون] باید درس اخلاق بگویید، درس اخلاق سیاسی هم بگویید، درس اخلاق و معنویت هم بگویید، تحلیل سیاسی هم بدهید.	تعالی فرهنگ شناخت واقعی	معرفت بینش	ترویج ارزش‌های اخلاقی	۱۳۹۳/۹/۶ - ۱۴۰۰/۸/۲ ۱۳۹۱/۵/۱۶ - ۱۳۹۲/۱۰/۱۷ ۱۳۷۰/۱۰/۱۹ - ۱۳۷۲/۰۴/۲۳ ۱۳۳۸/۰۷/۲۸ - ۱۳۶۹/۱۲/۲۲ ۱۳۳۸/۰۲/۲۲

کدها	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون اولیه (اصلی)	سخنان امام خامنه‌ای (متن/مضمون)
۱۴۰۰/۵/۱۲- ۱۳۹۱/۳/۲۹ ۱۳۹۶/۱۱/۲۹- ۱۳۹۸/۱/۱ /۰۷/۱۲- ۱۳۹۵/۰۶/۰۳ ۱۳۹۲ ۱۳۹۲/۰۷/۱۳	حفظ روحیه جهادی	خستگی ناپذیری علو همت روحیه امید	عدم بی انضباطی پرکاری پیگیری	نیروی مسلح هر کشوری اگر این خصوصیات را داشته باشد - یعنی هم کارآمد باشد، هم باایمان و با روحیه باشد، هم با مردم و در کنار مردم و نه در مقابل آنها باشد - برای او مایه زینت و پشتوانه مستحکمی است که می تواند به پشتیبانی آن، مناعت و عظمت و عزت خود را حفظ کند.
۱۳۹۶/۲/۱۰- ۱۴۰۰/۵/۱۲ ۱۳۹۹/۵/۱۰- ۱۳۹۸/۲/۲۴ ۱۳۷۶/۰۷/۰۵- ۱۳۹۳/۰۱/۰۱ ۱۳۹۲/۰۸/۲۹- ۱۳۹۲/۰۵/۱۲ ۱۳۹۱/۱۲/۱۷- ۱۳۹۲/۰۲/۱۶	حضور در صحنه	عزم اراده	همت جهادی حرکت رو به جلو	از نکات درخشان نیروهای مسلح، پشتیبانی از یگان‌های رزمی سطحی است، باید هم به‌عنوان یک معتمد و مؤتمن برای این ملت، در دشوارترین جبهه‌ها و خطوط حضور داشته باشد.
۱۴۰۰/۱۰/۱۹- ۱۳۹۸/۶/۲۷ ۱۳۹۶/۱۰/۶- ۱۳۹۷/۹/۲۱ ۱۳۹۰/۰۴/۱۳- ۱۳۹۸/۱/۱۹ ۱۳۸۸/۱۰/۲۹- ۱۳۸۹/۱۰/۰۸ ۱۳۸۸/۰۹/۲۲	شناسایی خطوط فتنه و توطئه	فراست تدبیر	درایت قضاوت سیاسی	امام (ره) نیروهای مسلح را از گروه‌گرایی و ورود به خطبازی‌های معمولی، نهی فرمودند. این کارها، منهی و ممنوع است؛ اما باید قدرت درک و تشخیص داشته باشند. باید زمینه این مسائل را برای این برادران فراهم کنند.

جدول شماره ۱. نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

مؤلفه‌های نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح بر اساس بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

با بررسی سخنان و بیانات امام خامنه‌ای در خصوص تقویت ساختار نیروهای مسلح، در مرحله اول، ۴۵ کد استخراج شد. در مرحله بعد با ترکیب و مقایسه مستمر کدها، یازده مقوله فرعی شکل گرفت و پس از بررسی و سنخ‌سنجی مؤلفه‌ها و با توجه به حوزه نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح، پنج مقوله اصلی «روحیه بصیرت، ترویج ارزش‌های اخلاقی، حفظ روحیه جهادی در جامعه، حضور در صحنه و شناسایی خطوط فتنه و توطئه‌گران» طراحی شد. برای سنجش پایانی پژوهش، نمونه‌هایی از بیانات مورد تحلیل انتخاب و مجدداً کدگذاری شد، برای حصول اطمینان از اعتبار و روایی پژوهش علاوه بر بررسی مقوله‌ها و شاخص‌ها، نظرات و رهنمودهای برخی از استادان دانشگاه نیز مورد لحاظ قرار گرفت. در نهایت، مقوله‌های اصلی در قالب شبکه مقوله‌ها با یکدیگر مرتبط شدند و بدین ترتیب، الگوی مفهومی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح ظهور پیدا کرد. سیر شکل‌گیری این الگو، جداول نمونه کدگذاری‌ها و شکل‌گیری مقوله‌های فرعی و اصلی در ذیل ارائه شده است.

ترسیم الگو

بعد از مراحل کدگذاری، انتخاب مضامین اصلی و سازمان‌دهنده و فراگیر، ترسیم الگوی نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با توجه به سخنان و بیانات امام خامنه‌ای در شکل ذیل ارائه شده است:

شکل ۱: مدل نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح

نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

امام خمینی (ره) واقعه انقلاب اسلامی را بر اساس تحول روحی معنوی در جامعه ایران به‌عنوان یک امر الهی تفسیر می‌کرد (درودیان، ۱۳۹۵: ۴۱). حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌فرماید: حضور مجموعه‌ای به نام عقیدتی، سیاسی در نیروهای مسلح، یکی از الهامات الهی و از برکات پروردگار بر امام بزرگوار ما و مجموعه دست‌اندرکار امور کشور بود. نقش روحانیون، نقش هدایت و دستگیری معنوی است. همه به روحانی احتیاج دارند - همچنان‌که به طیب احتیاج دارند - و اگر روحانی در هر نقطه‌ای به وظایف خود عمل کند، آنجا را از لحاظ معنوی آباد خواهد کرد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی ۱۳۸۳/۱۰/۲۳). با عنایت به بیانات رهبری معظم انقلاب به نظر می‌رسد در خصوص نقش روحانیون در تقویت ساختار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران عوامل ذیل تأثیرگذارند که عبارت‌اند از:

۱- روحیه بصیرت

فرهنگ‌دهی و بصیرت‌افزایی در نظام سیاسی اسلام به عهده روحانیت است، از این رو روحانیت چه در دوران دفاع مقدس و چه پس از آن، در صدد انجام این وظیفه بوده است (آقایی فیروزآبادی و دهقان ده جمالی، ۱۳۹۸: ۱۸). بصیرت به انسان قدرت روحی می‌دهد، قطعاً انسانی که بصیرت نداشته باشد و نتواند شرایط را به‌درستی درک کند، نمی‌تواند تحلیل درستی از وقایع داشته باشد و همواره در کار خود تردید دارد. بصیرت یکی از آموزه‌های اصیل و اسلامی است که رهبر معظم انقلاب با فراست خویش از ابتدای دوره رهبری خود، به آن حیاتی دوباره بخشیدند. ایشان این مفهوم را تنها راهکار مقابله با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم دشمن می‌دانند. ایشان با جلب توجه همگان به‌ویژه نسل جوان و دانشجویان، آن را به گفتمانی مهم تبدیل نمودند. به همان اندازه که در نیروهای مسلح نسبت به ارتقای توانمندی و آمادگی رزمی و رفع نیازهای معیشتی دقت و حساسیت وجود دارد به همان میزان و بلکه بیشتر بر روی موضوع تعالی معنوی و بصیرتی کارکنان نیز دقت وجود دارد؛ چرا که موتور محرکه اجرای مأموریت‌ها در کنار تخصص و تعهد، روحیه سلحشوری و درک و بصیرت کارکنان است. در واقع جوهره اصلی و موتور محرکه این موفقیت‌ها، معنویت و بصیرت است که توسط سازمان عقیدتی سیاسی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، علما، روحانیت و مجموعه کسانی که در این سازمان فعالیت می‌کنند به‌دست آمده است.

امام خامنه‌ای در خصوص روحیه بصیرت اشاره می‌کنند که: دو عنصر مهم برای مواجهه با دشمنی‌ها لازم است: یکی عبارت است از بصیرت، و دومی عبارت است از صبر و استقامت، که اگر چنانچه این دو عنصر وجود داشت دشمن هیچ کاری نمی‌تواند بکند، که این در خطبه ۱۷۳ نهج‌البلاغه است. بصیرت یعنی چه؟ بصیرت یعنی تیزبین بودن و راه درست را شناختن. انسان گاهی اشتباه می‌کند (بیانات مقام معظم رهبری در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۲- ترویج ارزش‌های اخلاقی

اخلاق همواره مقوله‌ای محوری در عرصه حیات اجتماعی انسان بوده و انسان با اندیشیدن و اقدام به عمل در هر موقعیت مکانی و زمانی، درگیر مقوله هنجارهای اخلاقی و اجتماعی خواهد بود (سید قریشی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۹). فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی در عرصه‌های مختلف و مقابله با جنگ نرم سبب دلگرمی در نظام و ناامیدی دشمنان است. در سایه تلاش، همدلی و همراهی روحانیون، مسئولین و کارکنان سازمان عقیدتی سیاسی نیروهای مسلح با فرماندهان و کارکنان سبب ارتقای بصیرت دینی و سیاسی و ارائه چهره مردمی نیروهای نظامی بوده و فعالیت‌های آن متکی بر تعالیم والای دینی و سیره ائمه اطهار (ع) قرار دارد. اعزام مبلغ و روحانیون در نیروهای مسلح، آموزش ترویج نماز بین آنان و تقویت فرهنگ دینی و مذهبی از مهم‌ترین عواملی است که می‌تواند به کاهش آسیب‌ها در جامعه و بدنه نیروهای مسلح منجر شود. عقیدتی سیاسی، در جهت دادن به قابلیت‌های درونی و بیرونی بر اساس آموزه‌های دینی و اخلاقی بسیار تأثیرگذار است و باید تلاش کرد در تربیت نیروهای متعهد و متخصص گام‌های مؤثری برداریم تا دشمن هرگز جسارت نکند به فکر آسیب رساندن به این نیروی ارزشمند باشد.

مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرمایند که: شما روحانیون باید درس اخلاق بگویید، درس اخلاق سیاسی هم بگویید، درس اخلاق و معنویت هم بگویید، تحلیل سیاسی هم بدهید (بیانات در دیدار جمعی از روحانیون اخلاق سیاسی، روحانی‌ها، و ظایف روحانیت. ۱۳۷۶/۱۰/۰۳).

۳- حفظ روحیه جهادی

از شاخص‌ترین ویژگی‌های روحیه جهادی در نیروهای مسلح حفظ آمادگی همه‌جانبه است زیرا که در صورت عدم آمادگی و غفلت، ضربه‌پذیری در برابر دشمن بیدار و آماده قطعی است (رشید و ادیسیان، ۱۳۹۶: ۱۸). خداوند در قرآن می‌فرماید: **وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ (انفال، ۶۰)**. ما را به حفظ آمادگی همه‌جانبه در برابر دشمن سفارش کرده است. یکی از مهم‌ترین عوامل

برتری که تعادل و توازن قدرت را در حوزه رزم تغییر می‌دهد بهره‌مندی از روحیه معنوی، سلحشوری، انگیزه و میل به پیروزی است؛ اینکه نیروی انسانی به این باور دست پیدا کند که در مسیر حق، چه بکشیم و چه کشته شویم پیروز عرصه نبرد هستیم. این یک فرهنگ عظیم و ارزشمندی است که دوران دفاع مقدس تبلور عینی این فرهنگ اصیل است؛ در واقع حضور مؤثر روحانیان در کنار رزمندگان اسلام این فرهنگ غنی را در دوران دفاع مقدس و پس از آن رقم زد. امام خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید که: نیروی مسلح هر کشوری اگر این خصوصیات را داشته باشد - یعنی هم کارآمد باشد، هم باایمان و با روحیه باشد، هم با مردم و در کنار مردم و نه در مقابل آنها باشد - برای او مایه زینت و پشتوانه مستحکمی است که می‌تواند به پشتیبانی آن، مناعت و عظمت و عزت خود را حفظ کند (بیانات در دیدار نیروهای حاضر در مانور ذوالفقار ۱۳۷۶/۰۷/۰۵).

۴- حضور در صحنه

در ایام دفاع مقدس، حضور فوج فوج روحانیت در گردان‌های رزمی و تبلیغی و خون پاک انبوه شهیدان روحانیت، همگامی حوزه را با دشواری‌های جنگ نشان می‌دهد (نظری، ۱۳۸۹: ۸). روحانیت شیعه در دفاع مقدس با حضور علما و حتی مراجع تقلید در خطوط نبرد و در کنار رزمندگان، بار دیگر ثابت کرد که همیشه و در همه صحنه‌ها و لحظه‌ها در کنار اقشار مختلف ملت قرار گرفته‌اند. امروز در نیروهای مسلح حسینی‌هایی وجود دارد که در آن کار پادگانی و فعالیت نظامی نیز انجام می‌شود. این‌ها همه نتیجه تلاش روحانیونی است که به‌صورت شبانه‌روزی در کنار کارکنان وظیفه و کادر در امور مختلف ورزشی، نظامی، برگزاری دوره‌های مختلف فرهنگی و بصیرتی لحظه‌به‌لحظه حضور دارند و آموزش‌ها و آموزه‌های مدیریت و فرماندهی دینی را به آنها منتقل می‌کنند. حضور مؤثر روحانیت را در دوران دفاع مقدس مصداق بارز اجرای فرمان الهی از سوی متولیان دین می‌توان عنوان کرد. روحانیت همواره در دوران دفاع مقدس همراه نیروهای نظامی بودند و بسیاری از این عزیزان در عملیات‌های مختلف شرکت کرده، شهید، زخمی و یا اسیر شدند. حضور روحانیت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران بسترساز رشد معنوی و اعتقادی کارکنان آنان می‌باشد. می‌توان گفت روحانیت با نیروهای مسلح پیوند خورده و آثار و برکات و نتایج آن برای همه ملموس و قابل مشاهده است. وقتی حضرت آقا یک فرمانی می‌دهند اجرای آن برای ما یک تکلیف شرعی محسوب می‌شود که از بالاترین رده تا پایین‌ترین سطح خود را ملزم به اجرای آن دانسته و تلاش می‌کنیم؛ چراکه یک تکلیف شرعی و واجب‌الاطاعه است (بیانات مقام معظم رهبری در مراسم تنفیذ

حکم سیزدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۰/۰۵/۱۲).

۵-شناسایی خطوط فتنه و توطئه

به دلیل موقعیت حساس و ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران که به عنوان پل ارتباطی بین سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا در جهان مطرح است، هرگونه تحولات داخلی آن، در ورای مرزهایش اثرگذار بوده و هرگونه اتفاق و دگرگون‌های خارجی نیز در داخل کشور تأثیر دارد (نوذری و کوشا، ۱۴۰۰: ۲۷۲). روز بیست‌ونهم فروردین بیانگر دو حقیقت است، اول این‌که نشان می‌دهد نقطه تهاجم نهایی دشمن در خط براندازی نظام، مسیر توطئه و فتنه است. هیچ زمان دشمنان ما در هیچ شرایطی این توان را با همه تجهیزات در خود احساس نمی‌کنند که با وجود ایشارگران دلاور جان‌برکف در نهاد مقدس دفاعی اسلام، ارتش و سپاه، بتوانند در عرصه‌های نظامی موفق شوند. مسیر تهاجم قطعی آنها و راهکاری که در خط براندازی نظام در پیش خواهند گرفت، فتنه و توطئه خواهد بود. در ابتدای پیروزی انقلاب با توطئه و فتنه درصدد خلع سلاح ملت غیور ما برآمدند تا توان دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی را خلع کنند. بینش‌های پیامبرگونه امام (ره) با آن نفوذ وحی‌آسای معنوی، این شگرد شیطانی دشمن را تشخیص داد و با قاطعیت مقابل این توطئه ایستاد؛ لذا مردم ما در کنار توانمندی‌ها در خط دفاعی در برابر تهاجم دشمن در یک جهاد عظیم، باید توطئه‌ها و فتنه‌انگیزی‌های دشمن را رصد کنند.

مقام معظم رهبری در این خصوص اشاره دارند که: امام (ره) نیروهای مسلح را از گروه‌گرایی و ورود به خط بازی‌های معمولی، نهی فرمودند. این کارها، منهی و ممنوع است؛ اما باید قدرت درک و تشخیص و قضاوت سیاسی داشته باشند. باید زمینه این مسائل را برای این برادران فراهم کنند (بیانات در دیدار فرماندهان و جمعی از پاسداران سپاه در سالروز میلاد امام حسین (ع) ۱۳۶۹/۱۱/۲۹).

نتیجه‌گیری

واکاوی‌های تاریخی نشان می‌دهد که روحانیون به‌رغم سختی‌ها و فشارهایی که در تاریخ متحمل شده‌اند، همواره پاسدار ارزش‌های راستین مکتب حیات‌بخش اسلام و مدافع حقیقی مظلومان در گستره تاریخ بوده‌اند؛ لذا به‌هیچ‌وجه نمی‌توان کارکردهای مثبت و خالصانه آنان را در جهت پاسداری از قوانین اسلام و حفظ حوزه مسلمین نادیده گرفت. روحانیت معظم در تمامی مراحل تاریخی کشورمان همواره به‌عنوان هادیان و راهنمایان ملت ما در مبارزه با استعمار و

استبداد بودند و در ملی‌شدن صنعت نفت نقش ویژه‌ای داشتند؛ همچنین این عزیزان و در تمام مراحل رشد و پیروزی انقلاب اسلامی نقش اساسی و بی‌بدیلی را عهده‌دار بودند. نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در زمینه‌های مختلف فکری و معنوی در کنار وظایف نظامی که بر دوش دارد، نقش آفرین است. اهمیت حضور روحانیان در مجموعه نیروهای مسلح غیرقابل انکار است؛ چراکه حضور روحانیون در کنار نیروهای مسلح و سربازان باعث تقویت روحیه ارزشی و انقلابی سربازان می‌شود. نقش روحانیون در نیروهای مسلح همان نقش روحانی مسجد است؛ یعنی حضوری متفاوت از ساختار و تشکیلات اداری؛ لذا روحانیون باید مراقب باشند تا در آفت و آسیب بروکراسی‌های اداری، تشریفاتی و تجمل‌گرایی از نقش ارزشی خود فاصله نگیرند. خروجی نقش معنوی و همراه با اخلاص روحانیون در نیروهای مسلح، تربیت افرادی مانند سردار سرفراز اسلام حاج قاسم سلیمانی است که به‌عنوان سردار محبوب دل‌ها نه تنها در ایران اسلامی بلکه در کشورهای اسلامی در بین ملت‌های آزادی‌خواه جهان نیز الگو شده است.

پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از سخنان امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) را مفهوم‌سازی کرده و بر اساس این مفاهیم، مضامین اولیه شامل «راه درست را شناختن، تیزبین بودن، تعالی فرهنگ، شناخت واقعی، عدم بی‌انضباطی، پرکاری، پیگیری، همت جهادی، حرکت روبه‌جلو، درایت و قضاوت سیاسی» احصاء گردید. سپس مضامین سازمان‌دهنده شامل «آگاهی، زیرکی، معرفت، بینش، خستگی‌ناپذیری، علوهمت، روحیه امید، عزم، اراده، فراست و تدبیر» به‌دست آمد. درنهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم پنج عامل «روحیه بصیرت، ترویج ارزش‌های اخلاقی، حفظ روحیه جهادی، حضور در صحنه و شناسایی خطوط فتنه و توطئه» استخراج گردید.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- آقایی فیروزآبادی، سید حسن؛ و دهقان ده جمالی، حسن (۱۳۹۸). نقش مراجع عظام و حوزه‌های علمیه در دفاع مقدس و بهره‌گیری از آن در جنگ احتمالی آینده (با تأکید بر جنگ نرم). مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۷(۷۸)، ۵-۳۴.
- آل احمد، جلال (۱۳۵۸). در خدمت و خیانت روشنفکران. تهران: انتشارات رواق.
- احمدوند، شجاع (۱۳۷۴). فرایند بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران. تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در امور اساتید.
- اسکندری، مجتبی و سلیمانی، ایوب (۱۳۹۴). تحول در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران از منظر فرماندهی معظم کل قوا. راهبرد دفاعی، ۱۳(۵۲)، ۱-۲۸.
- الگار، حامد. (۱۳۷۲). نیروهای مذهبی در ایران قرن بیستم، مجموعه مقالات سلسله پهلوی و نیروهای مذهبی به روایت تاریخ کمبریج. ترجمه عباس مخبر، تهران: طرح نو
- امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ شهرام‌نیا، امیرمسعود؛ و نجات‌پور، مجید (۱۳۹۱). روحانیت شیعه و مقایسه سه دهه نقش آن پس از مشروطه و پس از انقلاب اسلامی. شیعه‌شناسی، ۱۲(۳۹)، ۱۵۳-۱۶۰.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در روز نیروی هوایی ۱۳۶۸/۱۱/۱۹.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فرماندهان و جمعی از پاسداران سپاه در سالروز میلاد امام حسین (ع) ۱۳۶۹/۱۱/۲۹.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نیروهای حاضر در مانور ذوالفقار ۱۳۷۶/۰۷/۰۵.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از روحانیون اخلاق سیاسی، روحانی‌ها، وظایف روحانیت ۱۳۷۶/۱۰/۰۳.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.
- بیانات مقام معظم رهبری در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث ۱۳۹۹/۱۲/۲۱.
- بیانات مقام معظم رهبری در مراسم تنفیذ حکم سیزدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۰/۰۵/۱۲
- بیدگلی، محمد؛ و زیباکلام، صادق (۱۳۹۸). نقش نهاد مرجعیت و روحانیت شیعه در گفتمان مشروطه خواهی ایران. علوم سیاسی، ۱۵(۴۷)، ۱-۱۸.
- حائری، عبدالهادی (۱۳۶۰). تشیع و مشروطیت در ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۶). اسلام سیاسی در ایران. قم: دانشگاه مفید.

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۴). مطهری احیاگر تفکر دینی. کلمه دانشجو، ۴ و ۵.
- درودیان، محمد (۱۳۹۵). تجزیه و تحلیل جنگ ایران و عراق. تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- رشید، غلامعلی؛ و ادریسیان، محمد (۱۳۹۶). تبیین آموزه‌های جهادی قرآنی مؤثر بر روحیه جهادی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۶(۷۲)، ۵-۲۶.
- سید قریشی، ماریه؛ موسوی، سید عبدالکریم؛ و سیفی، حسن (۱۳۹۶). الگوی کاربردی کردن اخلاق اسلامی در سازمان‌های نظامی. راهبرد دفاعی، ۱۵(۵۹)، ۳۱-۶۳.
- عالمیان، علی اکبر (۱۳۹۴). نقش روحانیت در انقلاب اسلامی. مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات حوزه علمیه قم.
- عنایت، حمید (۱۳۶۲). اندیشه سیاسی در اسلام معاصر. ترجمه بهاءالدین خرمشاهی، تهران: خوارزمی.
- قاضی زاده فرد، سید ضیاءالدین؛ و علی دادی، علی (۱۳۹۹). معرفی و اولویت‌بندی متغیرهای کلیدی راهبردی دیدبانی تحولات محیطی در حوزه نظامی، دفاعی و امنیتی در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران. راهبرد دفاعی، ۱۸(۷۱)، ۴۱-۷۳.
- موتقی، احمد (۱۳۸۷). دین، جامعه و دولت در ایران. تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- نظری، عبداللطیف (۱۳۸۹). علمای حماسه‌ساز. روز روحانیت و دفاع مقدس، پایگاه حوزه.
- نقیب‌زاده، احمد؛ و امانی، وحید (۱۳۸۲). نقش روحانیت شیعه در پیروزی انقلاب اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- نوذری، فضل‌الله؛ و کوشا، حسن (۱۴۰۰). تبیین اصول رهنامه راهبردی نظامی - امنیتی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۹(۸۵)، ۲۷۱-۲۹۴.